

-
58. Там же. – Спр.326.
59. Там же. – Спр.561.
60. Центральний державний архів громадських об'єднань України. – Ф.57. – Оп.1. – Спр.136.
61. Центральний державний історичний архів (м. Київ). – Ф.313. – Оп.2. – Спр.3146.
62. Там же. – Ф.332. – Оп.1. – Спр.5.
63. Там же. – Ф.692. – Оп.62. – Спр.158.
64. Російський державний історичний архів (Спб). – Ф.1282. – Оп.2. – Спр.1983.

SUMMARY

The attempt of the complex analysis of the Southern Ukraine in conditions of the First world war is made. The place of the region by way of the struggling parties, the condition of economy in war time, ethnic-national shifts, which it caused, the increase of a social pressure, the changes in the social-political relations are considered.

І.М. Шугальова

ОРГАНІЗАЦІЙНИЙ УСТРІЙ ПРАВОСЛАВНОГО ДУХОВЕНСТВА ЧОРНОМОРСЬКОГО ФЛОТУ (1900–1920 рр.)

У кризові періоди історії люди часто шукають моральної підтримки в релігії. Особливо під час воєн, коли існує постійна загроза втратити життя. Починаючи з доби середньовіччя і до другої половини XIX ст., за умов ведення державами воєнних дій, практикувалось служіння так званого військового кліру. В мирний час цих священиків відпускали служити до своїх парафій.

У 1890 р. в ході військової реформи в Російській імперії було офіційно створено окрему верству військово-морського духовенства, повноваження якої поширювались на всі військові та козачі утворення: Чорноморський флот, Донське та Кубанське козачі формування та на армійські полки, розквартировані у прикордонних районах.

Статус військово-морського кліру не був чітко окреслений в російському законодавстві. Збереглись “Положение об управлениі церквями и духовенством военного ведомства” [17], інструкція протопресвітера Г.Шавельського для військових священиків [2, Т.2., с.93-94].

Невелика питома вага військово-морського духовенства, його суперечливі стосунки з церковними установами, що підпорядковувались Синоду, обмежена територіальна локалізація названого стану обумовили невисокий ступінь розробки істориками проблематики, пов'язаної з організаційним устроєм у середовищі військового кліру. До сьогодні основними джерельними та історіографічними пам'ятками для дослідників залишаються вищеназвані документи і мемуари протопресвітера військово-морського відомства Георгія (Шавельського) [17] та єпископа військово-морського духовенства Веніаміна (Федченкова) [16].

У радянські часи дослідники торкались лише певних аспектів суспільної ролі військово-морського кліру; до того ж, тлумачили дії духовенства як “посібників імперіалістичної війни” [18; 13; 7; 8; 9; 11; 12].

Ситуація докорінно змінилась з 90-х років XX ст., коли історія церкви посіла вагоме місце серед досліджень. Монографії В.Ульяновського [15; 14] та Б.Андрусишина [15], присвячені історії церкви доби визвольних змагань 1917-1921 рр., запропонували новий погляд на військово-морське духовенство в суспільному житті. Хоча до сьогодні спеціальних праць, присвячених цій духовній верстві та її ролі в історії України, ще не з'явилося. Проблема знаходить висвітлення на сторінках поодиноких наукових статей (В.Горелов) [6, с.192-194] та газетних публікацій. Периферійно окреслюється українська проблематика в одній із перших дисертацій російського дослідника А.Кузнецова, присвяченій флотському духовенству [19]. Головну увагу автор приділив духовенству Північного Балтійського флоту.

В історіографії фрагментарно та неповно вивчено функціонування інституту військового і морського духовенства російської православної церкви в структурі

Чорноморського флоту на початку XX ст. – в період, коли відбувалась модернізація всіх верств Російської імперії, закладались основи соціально-політичного та духовно-культурного розвитку суспільства нової, кардинально відмінної від попередніх епохи.

У даній статті ми прагнемо: по-перше, визначити юридично-правові аспекти адміністративної організації духовенства Чорноморського флоту, що діяло на території Катеринославської, Таврійської та Херсоно-Одеської єпархій. По-друге, охарактеризувати духовно-моральну роль кліру в армії. По-третє, проаналізувати організаційні зміни в статусі православних військово-морських священиків напередодні і під час Першої світової та громадянської війн.

На початку XX ст. все військове духовенство підпорядковувалось протопресвітеру – вищому чину в ієрархії білого духовенства. Цей пост було створено під час вищезгаданої військової реорганізації у 1890 р. Протопресвітерів обирали в ході нарад царя Миколи II, Головнокомандуючого Петербурзьким військовим округом, військового міністра та представника від Синоду. В XX ст. цей пост займали Євген Аквілонов, після його смерті у 1911 р. – Георгій Шавельський.

Протопресвітер мав повноваження архієрея. Його влада поширювалась на всі кораблі військово-морського флоту. Проте в своїх діях він підпорядковувався військовому міністру. З 1912 р. на допомогу в канцелярських справах протопресвітеру призначено помічника.

При протопресвітері діяли окремі церковні адміністративні установи – духовне правління та благочинія, що вели справи винятково військово-морського кліру.

Статус флотського духовенства був специфічним. Священики і церковнослужителі, як в ескадрах, так і в берегових формуваннях, підпорядковувались не тільки протопресвітеру, а й протоієрею-настоятелю Чорноморського адміралтейського собору та обер-ієромонаху. В 1916 р. імператорським указом засновувалась посада головного священика Чорноморського флоту, на яку було призначено протоієрея Г.Спаського.

Структура управління над чорноморським флотським духовенством залишалася без змін як у мирний, так і у воєнний час (на відміну від сухопутного військового кліру, який у мирні періоди підпорядковувався владі єпархіального архієрея, а під час війни – протопресвітеру). Клір флоту не підпадав під юрисдикцію місцевих архієреїв і консисторій і не виконував їх розпоряджень. Останні вважали це обмеженням своїх повноважень і прагнули включити військове духовенство в сферу свого впливу. Відповідно між флотським духовенством і місцевими церковними організаціями постійно виникали конфлікти і непорозуміння.

При кожному військовому формуванні Чорноморського флоту – флотилії, десантній дивізії чи ескадрі був священик.

Військові пастирі вважались служилими особами. За імператора Миколи II його брат князь Микола Миколайович, що був військовим міністром, увів чітку ієрархію для військового і морського духовенства. Посада головного священика прирівнювалась до рангу генерал-майора (для флоту – адмірала). Полковий священик відповідав чину капітана, диякон – поручика, псаломщик – підпрапорщика. Відповідно до ієрархії чинів священно- і церковнослужителі отримували від держави грошове жалування і військові нагороди. Порядок нагороди військового кліру визначився в роки Першої світової війни. Пастирям дарували культові речі (камілавку, наперсний хрест тощо), вручали ордени Св. Анни та Св. Володимира, їх підвищували у сані.

У мирний час військово-морські священики здійснювали таїнства та богослужіння у підрозділах, до яких вони були зараховані, проводили пастирські бесіди, духовні читання тощо.

Командування флотом розуміло велике значення священиків у справі зміцнення морального духу матросів і намагалось допомагати їм. Морське міністерство, з ініціативи адмірала В.В.Верховського, видало розпорядження, щоб кожен молодий матрос отримав Євангеліє. Це було реальним засобом самовдосконалення для матросів, оскільки вони були глибоко релігійними і шанували духовну літературу.

Військово-морським пастирям ввірялася справа освіти матросів неправославної віри. Пастирі мали залагоджувати релігійні суперечки і обмежувати можливе поширення сектантства. Торговельні кораблі Чорноморського флоту регулярно відвідували закордонні країни. Відповідно, постійно існувала загроза поширення іновірства серед команд. Флотські священики за допомогою проповідування, співбесід, читання релігійної літератури намагались оберігати чистоту православ'я. Священики організовували так звані братські збори, на яких обговорювались важливі на той момент питання.

Шляхетні функції військового кліру зводились нанівець такою негативною рисою, як доноси та використання тайни сповіді, а також відвертих бесід із нижчими чинами. Історія цієї проблеми сягає корінням в добу царювання Івана Грозного, що вважав себе захисником православної церкви і заохочував доноси духовенства. У російській армії і на флоті до 1917 р. діяв циркуляр Синоду, в якому військовим пастирям наказувалось доносити керівництву про те, що їм було відкрито на сповіді. Зокрема, зберігся рапорт благочинного Севастопольського гарнізону до протопресвітера армії і флоту, в якому викладався зміст всіх сповідей за рік [19].

Кардинальну зміну статусу військово-морського кліру обумовила Перша світова війна. Священики особисто не мали права брати участі у військових баталіях, оскільки це суперечило церковним канонам. Проте царський уряд Російської імперії вважав, що присутність священиків в армії і на флоті стане суттєвою моральною підтримкою для вояків. Глибоко релігійні моряки і солдати щиро довіряли священикам.

Напередодні війни – 1 липня 1914 р. розпочав роботу перший Всеросійський з'їзд військово-морського духовенства, на який зібрались представники всіх військових округів: 40 сухопутних та 9 морських. В заключний день роботи з'їзду – 11 липня 1914 р. обговорювались функції священиків безпосередньо під час воєнних дій. Окрім загальновизнаних повноважень пастирів – відправлення богослужінь, здійснення таїнств, проповідництва, організація благодійної і місіонерської роботи, поховання померлих, на священиків покладалось багато нових функцій. Зокрема, співпраця з лікарями (для священиків організовувались десятиденні медичні курси при шпиталях). З початком війни до священицьких обов'язків входили відвідування поранених, допомога пораненим і малограмотним матросам в написанні листів додому, організація товариств допомоги родичам загиблих, сповіщення рідним про вбитих, піклування про військові могили і цвинтарі.

Під час Першої світової війни в російській армії, в тому числі і на флоті, служило близько п'яти тисяч осіб православного кліру (для порівняння: у мирний час – близько 730 осіб). Проте для забезпечення духовних потреб солдат духовенства не вистачало, оскільки загальна чисельність російської армії перевищувала 1 млн осіб.

Для координації дій духовенства армії і флоту скликались наради протопресвітера з головними священиками. Вони відбувались нерегулярно.

За умов війни пастирі керувались “Положением об управлении войсками в военное время”. Цей документ було розроблено в ході військової реформи 1890 р. і затверджено імператором. Проте у “Положенні” чітко не визначено всіх обов'язків військово-морського кліру. Відповідно, виникало багато ускладнень при виконанні священиками своїх функцій.

Протопресвітер Шавельський розробив інструкцію військовим священикам, в якій докладно пояснив обов'язки кліру на фронті, на судні, в берегових та прифронтових шпиталях. Інструкція протопресвітера давала настанови благочинним щодо роботи в середовищі військового і флотського духовенства.

На флоті, відповідно до бойового корабельного розкладу, священикам доручали підносити снаряди до артилерійських гармат.

У 1916 р. Синод видав “Положення про гарнізонних священиків”, за яким при кожному військовому формуванні мало бути по два священики [21, *арк.33*]. Вони підпорядковувались протопресвітеру та безпосередньо військовим керівникам. Останні вимагали беззаперечного виконання розпоряджень і прагнули поширити свій диктат не тільки на моряків, а й на клір.

З метою збільшення питомої ваги військово-морського кліру Синод у 1916 р. оголосив додаткову мобілізацію кліру. Пастирям, що попали під мобілізацію або записались добровольцями, гарантувалось збереження посад у їх парафіях [21, *арк.58*]. Православні священники не залишились байдужими до заклику уряду і добровільно записувались служити як у сухопутні війська, так і на флот, залишаючи свої сім'ї та парафії [22, *арк.12*]. Єпархіальна влада не завжди була здатна забезпечити збереження посад за священниками. Зокрема, на Катеринославщині мобілізованих в армію місцевих священників звільняли від виконання обов'язків [23, *арк.45*]. Така політика пояснювалась тим, що під час війни спостерігались великі хвилі міграції кліру, в залежності від успіхів чи поразок російської армії. При відступі сил Південно-Західного фронту на схід разом з солдатами приходили православні священники. Останні подавали численні петиції єпископу Катеринославському Агапіту (Вишневському) з проханнями надати їм парафії для служіння [24, *арк.57а, 59*]. Преосвященний мав можливість задовольнити ці прохання лише за рахунок служителів власної єпархії, які прийняли статус військово-морського кліру.

З метою створення духовних вакансій Агапіт видав розпорядження благочинним щодо збору для нього відомостей про безсімейних священників, які б виявили згоду служити в армії, на флоті чи виїхати до Німеччини або Австрії у табори російських військовополонених [24, *арк.34*].

Архієпископ Таврійський Димитрій (Абашидзе) особисто звернувся до Синоду та протопресвітера з проханням надати йому посаду судового священника. Незважаючи на високий сан, архієпископ до 1918 р. сумлінно виконував пастирські обов'язки на флоті, у всьому підпорядковуючись наказам керівництва.

Таким чином, два перші роки війни суттєво не змінили організаційної структури інституту військово-морського кліру. Спостерігалось лише суттєве збільшення питомої ваги даної верстви. В умовах високої релігійності населення священники були потрібними в армії і на флоті. Вони надавали духовно-моральну і психологічну підтримку морякам і солдатам, прагнули піднести бойовий дух армії.

Поширення соціалістичних ідей, а разом з ними і атеїстичних поглядів призвело до ускладнення стосунків священників з віруючими, послаблення військової дисципліни. Кардинальний перелом як у ході війни, так і в психології людей приніс 1917 рік. В цей рік відбувся Всеросійський церковний собор, учасники якого висловились категорично проти втручання військового міністра і взагалі світських установ у життя військово-морського духовенства [10, *с.17*].

У травні 1917 р. відбувся з'їзд духовенства Південно-Західного фронту, на якому були присутні і командувачі всіх формувань Чорноморського флоту. Головним у постанові з'їзду був пункт про "продовження війни до переможного кінця" [3, *с.9-15*]. Священники флоту, які не були присутні на з'їзді, дізнавшись про таке рішення, не підтримали його. Роки війни принесли моральне виснаження пастирям і їх пастві. Флотські священники масово залишали військову службу і повертались на батьківщину.

Створена в березні 1917 р. Українська Центральна Рада не приділяла належної уваги релігійному життю. Упереджене ставлення уряду до церкви обумовлювалось соціалістичною орієнтацією його лідерів. Проте логіка національно-державного будівництва поступово зближувала позиції Центральної Ради і церкви. В листопаді 1917 р. на III військовому з'їзді було створено Українську морську раду. До її складу увійшли делегати від військових кораблів та моряків торговельного флоту. Очолив новостворений орган Володимир Лотоцький. Морська рада працювала поряд з Генеральним морським секретарством та Міністерством морських справ. Зусиллями названих урядових організацій було розроблено "Статут морської ради" [4, *с.82*]. За цим документом, морська рада виступала представником всіх військових і торговельних кораблів Чорноморського флоту. Члени морської ради включалися до складу уряду. Її лідери заявляли, що прагнуть зробити Чорноморський флот українським.

Видання III Універсалу і проголошення Української Народної Республіки сприяло піднесенню національного церковного руху на Україні. В грудні 1917 р. було утворено тимчасовий (до початку роботи Всеукраїнського Церковного Собору) церковний уряд –

Всеукраїнську Вищу Православну Церковну Раду (далі – ВПЦР). Центральна Рада, яка спочатку не визнавала ВПЦР, згодом призначила до складу останньої свого представника В. Рафальського. Члени Церковної Ради увійшли до складу цивільного уряду.

Новостворений орган очолив військовий священник Олександр Маричев, його заступником став полковник Володимир Цівчинський. Членами Церковної Ради було чимало військових: офіцерів, прапорщиків, солдатів. Головну увагу ВПЦР приділяла роботі зі скликання Собору. Питання визначення статусу чорноморського духовенства планувалось включити до програми Собору.

У січні 1918 р. відбувся I український морський з'їзд, підготовлений Морською радою. З'їздом було заслухано звіти про роботу морської ради та Генерального морського секретарства. Після детального обговорення стану і перспектив Чорноморського флоту було дане розпорядження підняти прапори Української Народної Республіки на всіх військових і торговельних кораблях.

На з'їзді вирішено замінити примусову мобілізацію принципом комплектування морських команд за добровільним наймом. Проте питання про входження священнослужителів до складу чорноморських команд не розглядалось.

Соціалістична орієнтація уряду, політична нестабільність, боротьба за сфери впливу в Криму взагалі і на флоті, зокрема, спроби запровадження вільнонайманої служби обумовили суттєве послаблення військової сили Чорноморського флоту. Якщо напередодні Першої світової війни Чорноморський флот складався з 9 лінійних кораблів, 14 крейсерів, 71 есмінця, 25 міноносців, 23 підводних човнів, то в 1918 р. дієздатними залишились 3 лінійні кораблі, кілька міноносців та 2 підводні човни. В Українській Державі особовий склад флоту не був повністю укомплектованим. Спроби запровадження вільнонайманої служби дезорганізували духовенство і моряків флоту. Вони шукали опори і стабільності серед різних політичних і військових сил. В середовищі чорноморського кліру стався розкол. Переважна частина духовенства орієнтувалася на сили білогвардійців. Немало пастирів вдалося до дезертирства. Решта священників підтримала консервативний уряд гетьмана Скоропадського, війська якого, при допомозі німців, у квітні 1918 р. оволоділи Кримом. Ескадри Чорноморського флоту разом з командами і священниками, що служили на них, перейшли у підпорядкування українського уряду.

Політика Гетьманату не суперечила інтересам військово-морського кліру. Зокрема, у штатних розкладах всіх військових частин передбачались посади священнослужителів. До складу Чорноморського козацького коша зараховувалися панотець та його помічник – церковник з числа козаків строкової служби [6, с.192].

До гетьмана Скоропадського звернулись семеро флотських священників з проханням зачислити їх у резерв Чорноморського флоту під прапором Української Держави. Між іншим, вони зазначали, що більшість флотського кліру облишила службу і перейшла до берегових парафій, а на Чорноморському флоті залишилось всього 7 священників [20, *арк.19-19зв.*].

Офіційним рішенням гетьман П.Скоропадський оголосив головною інстанцією в питанні управління військовим духовенством митрополита Київського Антонія (Храповицького) [14, с.165]. Митрополит дотримувався промонархічних поглядів і вороже поставився до ідеї національної української армії.

Митрополит Антоній прагнув перевести військово-морський клір під власну юрисдикцію та особисто призначати військово-морських священників. Він зосередився на реорганізації статусу військового духовенства і переведення його у підпорядкування єпископу, який би підлягав виключно київському митрополиту. Таким чином, повноваження Антонія могли б суттєво розширитись. Він подав на розгляд гетьману П.Скоропадському дві записки: “Об устройстве военного духовенства на Украине” від 12 листопада 1918 р. та “О епископальном управлении военным духовенством”.

На основі названих записок було розроблено “Статут управління церквами і духовенством військового і морського відомств”. Митрополит добився його затвердження. Проте документ так і не почав діяти. Цьому завадило, по-перше,

небажання самого військово-морського духовенства служити в армії Української Держави. Переважна більшість кліру залишилась прихильником монархічного ладу. Не останню роль у виборі військово-морськими священиками сили, яку вони могли б підтримати, відіграла позиція Георгія Шавельського. Його було обрано пожиттєвим протопресвітером військово-морського кліру на соборі духовенства у 1917 р. Незабаром він приєднався до Визвольної армії генерала Денікіна. Багато представників флотського духовенства подали заяви-прохання до Г.Шавельського надати їм службу у лавах армії генерала Денікіна. [17, с.24].

По-друге, реалізації “Статуту управління церквами і духовенством військового і морського відомств” завадив державний переворот в листопаді 1918 р., прихід до влади уряду Директорії та зміна напряму української церковної політики. Майже всі представники військово-морського духовенства перейшли на бік білого руху.

У Крим з’їхалось багато православних священиків з російських та українських парафій. Севастополь став осередком військово-морського духовенства. Священики сподівались після завершення політичних перипетій повернутись до своїх парафій, що на той час перебували під контролем більшовиків або українського уряду Директорії.

Новий український уряд оголосив свої наміри щодо створення вищої керівної установи церкви – Синоду. До його складу входили два єпископи, протоієрей, священик, диякон, три мирянини і один священик від військового відомства [1, с.50-51]. Створення Синоду було визначною подією. Проте новий орган не встиг реально щось зробити, оскільки країна опинилась в надзвичайно скрутному становищі.

Директорія, яка вела боротьбу на два фронти – проти червоних та проти білих, розуміла значення духовного впливу на армію і флот. При уряді було створено Духовну управу під головуванням священика Матіюка. Цей орган координував зносини між військовим міністерством та військово-морськими формуваннями. До його складу входили три особи: Антон Машнюк, Юрій Жевченко та Антон Гриневич.

Український уряд декларував розробку дієвих законодавчих механізмів управління морським духовенством. Проте тривалий відступ української армії змусив Директорію перенести свою діяльність на Поділля, відрізане від виходу до Чорного моря. Гальмувала законотворчу роботу і невизначеність державної належності Чорноморського флоту. Та основною причиною неефективності політики Директорії у сфері управління військово-морським духовенством, на нашу думку, було ігнорування більшістю православного кліру українського національного уряду та підтримка священиками сил білого руху.

Після поразки А.Денікіна в 1920 р. роль політичного і військового лідера перебрав на себе П.Врангель. Він змінив структуру управління флотським духовенством, призначивши головою військово-морського кліру єпископа Веніаміна (Федченкова). Єпископ Веніамін зарекомендував себе прагненням консолідувати всі сили духовенства в Криму, на підтримку білого руху і російської православної церкви. Інших церков єпископ не визнавав. Він різко негативно поставився до Всеукраїнської Православної Церковної Ради. Членів останньої Веніамін називав хохлами – шовіністами, налаштовуючи підпорядкований йому клір проти таких же православних священиків – українців [16, с.292]. Головну увагу Веніамін приділяв координації дій армії та флоту і військово-морського кліру. Разом з тим він був міністром у Раді міністрів при Врангелі та членом Кримського Синоду. З наступом на Крим більшовицьких сил представники білого руху і більшість православного духовенства змушені були переїхати на Кубань.

У цілому політичні події 1919-1921 рр.: громадянська війна, наступ більшовиків, поразка П.Врангеля у Криму обумовили остаточний занепад Чорноморського флоту та духовенства, що служило на ньому.

Подальша доля флотських священиків складалась так: частина їх встигла емігрувати, решта, що залишилась в радянській Україні, наприкінці 20-х – у 30-х років стала жертвою численних репресій.

Таким чином, верства чорноморського духовенства в структурі російської православної церкви мала особливий статус. Під час Першої світової війни імперський уряд, залучаючи до служби військово-флотське духовенство, мав на меті надати моральну підтримку матросам і солдатам та зміцнити їх бойовий дух. Чорноморські священники намагалися сумлінно виконувати свої обов'язки. Проте воєнні поразки, людські втрати, поширення революційних ідей, а разом з ними і атеїстичних поглядів змінили стосунки матросів і пастирів з відвертості й довіри до неприяни і відчуженості. В ході громадянської війни як в Україні, так і на теренах Росії було зроблено спробу змінити принцип управління військовим духовенством – вивести його з-під управління протопресвітера і поставити на його чолі єпископа. В Криму, де дислокувалось чорноморське духовенство, що підтримувало білогвардійців, цю спробу було реалізовано зусиллями барона П.Врангеля. На Україні задум не було здійснено, оскільки зусилля митрополита Київського в цьому напрямі були зведені нанівець політичними обставинами і небажанням військового кліру підтримувати розбудову Української держави.

Політична нестабільність 1918-1920 рр. обумовила пошук духовними служителями Чорноморського флоту тієї політичної сили, яка б виявилась здатною відродити флот і традиційно шанобливе ставлення до духовенства, що служило при ньому. Перемога більшовиків унеможливила втілення прагнень духовенства Чорноморського флоту. Нова влада спрямувала свої зусилля на витіснення релігії зі свідомості населення: церква і її установи різко критикувались, а духовенство зазнало переслідувань і репресій.

Джерела та література

1. Мартирологія Українських Церков: В 4 т. / Упоряд. і ред. О.Зінкевич та О.Воронин. – Торонто; Балтимор, 1987. – Т. 1. Українська Православна Церква: документи і матеріали.
2. Полное собрание законов Российской империи. – Собрание 2-е. – СПб., 1890. – Т. XX.
3. Съезд духовенства армий Юго-Западного фронта 5-8 мая 1917 г. в г. Проскуров. – Каменец-Подольск, 1917.
4. Українська Центральна Рада. Документи і матеріали: В 2 т. – К., 1996. – Т. 1.
5. Андрусишин Б. Церква в Українській Державі (1917–1920 рр.). Доба Директорії УНР. – К., 1997.
6. Горелов В. Церква в житті армії та флоту Української Держави // Гетьман Павло Скоропадський та Українська Держава 1918 року: Науковий збірник, присвячений 125-річчю від дня народження Гетьмана Павла Скоропадського та 80-річчю проголошення Української Держави 1918 року. – К., 1999. – Вип. V.
7. Кандидов Б. Релігія в царській армії. – Харків; Одеса, 1930.
8. Кандидов Б. Церковь и контрразведка. – М., 1930.
9. Кандидов Б. Церковь и гражданская война на юге. По неопубликованным материалам. – М., 1931.
10. Любимов Н., протопресв. Дневник о заседаниях вновь сформированного Синода (12 апреля – 12 июня 1917 г.) // Российская церковь в годы революции: Сборник. – М., 1995.
11. Платонов Н. Церковь и империалистическая война // Религия и церковь в истории России (советские историки о православной церкви в России) / Общ. ред. А.М.Сахарова. – М., 1975.
12. Путинцев Ф. Контрреволюционная роль духовенства в революции 1905-1907 гг. // Религия и церковь в истории России (советские историки о православной церкви в России) / Общ. ред. А.М.Сахарова. – М., 1975.
13. Ростов Н. Духовенство и русская контрреволюция конца династии Романовых. – М., 1930.

-
14. Ульяновський В. Церква в Українській Державі (1917-1920 рр.). Гетьманат Скоропадського. – К., 1997.
 15. Ульяновський В. Церква в Українській Державі (1917-1920 рр.). Доба Української Центральної Ради. – К., 1997.
 16. Федченков В., еп. На рубеже двух эпох. – М., 1994.
 17. Шавельский Г., протопресв. Воспоминания последнего протопресвитера русской армии и флота: В 2 т. – М., 1996. – Т. 1; Т.2.
 18. Шипов Я. Тихоновская церковь и Врангель: Исторический очерк. Составлен на основании архивных материалов, найденных в Крыму. – М., 1923.
 19. Кузнецов А. Флотские священники. Деятельность православного духовенства на флоте: Дисс... канд. истор. наук: <http://voskres.orthodoxy.ru/army/library/fleetpriests.htm>
 20. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. – Ф.1071. – Оп.1. – Спр.92.
 21. Центральний державний історичний архів (м. Київ). – Ф.182. – Оп.1. – Спр.222.
 22. Там же. – Ф.182. – Оп.1. – Спр.294.
 23. Державний архів Запорізької області. – Ф.19. – Оп.1. – Спр.81.
 24. Там же. – Ф.19. – Оп.1. – Спр.108.

SUMMARY

The organizational build, status and role of orthodox clergy in structure of the Naval department of the Russian empire are analysed. The character is emphasized and the concrete displays of changes of the status of military orthodox clergy are traced in peace time, during military campaigns and in the time of 1917-1920 national liberation struggle.

В.С. Гвоздик, К.В. Мальшина

БОРОТЬБА ЗА ВЛАДУ НА ПІВДНІ УКРАЇНИ (жовтень 1917 – лютий 1918 р.)

Радянська історіографія змушена була підганяти історичну дійсність під відомий ленінський міф про “Тріумфальний хід радянської влади з листопада 1917 року по березень 1918”.

Так, на думку одних авторів, радянська влада після жовтневого перевороту перемогла тільки в Донбасі [20], інші зараховують до цього району і прифронтову смугу [26], а треті взагалі вважають, що на всій Україні, за винятком її південно-західної частини, межі якої точно не визначаються, відразу було встановлено владу Рад [29, с.39-40]. Всі вони разом твердили, що місцеві ж органи “буржуазно-націоналістичної Центральної Ради” лише прагнули до захоплення влади, але своїх намірів так і не здійснили [20; с.70,82,83]. Для обґрунтування цієї позиції історики радянської доби висували цілком безпідставне твердження про винятковий авторитет рад робітничих і солдатських депутатів серед українських трудящих [20; 24; 30; 31]. Прихильники вказаної точки зору, очевидно, недостатньо враховували ту обставину, що ради робітничих і солдатських депутатів та військово-революційні комітети існували поряд з місцевими філіями Центральної Ради і буржуазними міськими думами та земствами, які також були в цей час значною політичною силою [22; 23].

Мета авторів – показати динаміку змін у співвідношенні партійно-політичних сил в регіоні в процесі розгортання українсько-більшовицького протистояння (жовтень 1917 – лютий 1918 р.).

Як не парадоксально, але значним імпульсом для посилення національно-визвольного руху на Півдні України стала Інструкція, згідно з якою Генеральний секретаріат перетворювався на місцевий орган Тимчасового уряду, тобто ординарний адміністративний апарат, який майже не відрізнявся від губернського комісаріату і правочинність якого поширювалася лише на 5 із 9 українських губерній: Київську, Волинську, Подільську, Полтавську і частково Чернігівську [28, с.18]. Таким чином,